

Gebei Sándor

II. RÁKÓCZI FERENC „SZÖVETSÉGESEI”*: XII. KÁROLY SVÉD KIRÁLY, I. PÉTER OROSZ CÁR

A Rákóczi-szabadságharc (az osztrák, a német, a francia történetírásban: a Rákóczi-felkelés, rebellió) első éveinek gyors és látványos sikerei – közzismerten – a belső és a külső tényezők szerencsés ötvöződésére vezethetőek vissza. Az általános társadalmi elégedetlenségből kibontakozó küzdelem a spanyol örökösödési háború (1701–1714), illetve a „nagy északi háború” (1700–1721) hatására egy olyan egész nemzetre kiterjedő fegyveres harccá mélyült el, amely az elszennvedett társadalmi igazságtalanságokat és jogi sérelmeket csakis a külső hatalmak bevonásával és azok garanciáival korrigálhatta. A „nagyságos fejedelem” első pillanattól kezdve tisztában volt azzal, hogy I. Lipót német–római császár, magyar király és a „Domus Austriaca” ellen kezdeményezett háborúja kizárólag a császárellenes európai hatalmak (akár gyakorlati, akár elvi) támogatásának az elnyerésével érhet célba. Ebből a felismerésből táplálkozott mindvégig külpolitikája.

Már 1704 februárjában a Nagyszombaton kinyomtatott és Európa valamennyi uralkodójának szánt, latin és magyar nyelvű *„Recrudescunt diutina Inclitae Gentis Hungariae vulnera...”* – *„Meg-újjuľnak a Ditsősséges Magyar Nemzetnek régi sebei ...”* kezdetű kiáltványával ország-világ tudtára adta a magyarországi eseményeket kiváltó okokat, a fegyveres harc céljait. Az Európa „felvilágosítását” szolgáló röpiratának az egyik fontos üzenete az volt, hogy az Ausztriai Ház immár egy évszázada erőszakos politikát folytat az országban, háborúból háborúba sodorta saját országát. Az Ausztriai Házból kikerülő magyar királyok és országuk, a Magyar Királyság közötti konfliktusok az ország ősi szabadságának megsértéséből fakadtak és fakadnak. A szabadság védelmében keltek hadra annak idején a Báthoriak, de Bocskai, Bethlen, Thököly és a Rákócziak is ugyanilyen okok miatt rántottak kardot a királyukra. A legdurvább merénylet Magyarország ellen az volt – hangsúlyozta a manifestum –, hogy elvették tőle a szabad királyválasztás jogát 1687-ben és az eperjesi vértörvényszékkel megfélemlített országban az örökös királyságot deklarálták. Ráadásul megfosztották a nemzetet II. Endre 1222. évi, önkényuralmat korlátozó törvényétől is, az ellenállás jogától. Ílymódon az Ausztriai Ház az országot régi szabadságából és alkotmányából

* Rövid tanulmányunk megírásának alapötletét azok a baráti beszélgetések adták, amelyeket Nagy Józseffel vissza-visszatérően Rákóczi fejedelem szövetségkeresési kísérleteiről folytattunk éppen abban a tanszéki dolgozósobában, ahol jelesül Mátyási Ádám közismert Rákóczi-portréjának bekereteztetett lenyomata függ.

teljesen kiforgatta, a nemzetnek nem volt más választása, mint a tiltakozás. Jogos ez a tiltakozás, a király ellenében már csak fegyverrel védhető meg az alkotmányba és törvényekbe foglalt jogok. A Magyarországon dúló háború – ez egy igazságos háború, amit Európának támogatnia kell!¹ – summázhatjuk Rákóczi Európának szánt üzenetének a lényegét.

Nem árt elégszer hangsúlyozni: Rákóczi világosan látta, hogy a magyar nemzet sorsa Európában dől el. A magyar szabadságharc sikere vagy kudarca attól függött, hogy sikerül-e Magyarországot beemelni az európai háborúk menetébe, ebből következően a háborúkat lezáró majdani békékbe? Rákóczira nagyon komoly probléma megoldása hárult. Hogyan lehetne elfogadtatni magát a német-római császár – magyar király ellenében az európai államokkal, hogyan lehetne legitimáltatni magyarországi belháborúját Európában? Hogyan válhatna hivatalosan is háborús féllé? Vagy éppen ellenkezőleg? Hogyan lehetne Anglia, Hollandia, Svéd- és Lengyelország garanciáját megszerezni a király (I. Lipót) és országa (Magyar Királyság) közötti megegyezéshez? Látható, hogy akár a háború, akár a béke oldaláról is közelítünk a Rákóczi-szabadságharc kulcsproblémájához, a megoldás a nemzetközi viszonyokban rejlett.

Anglia és Hollandia szerepvállalását a magyarországi eseményekben akár permanensnek is tekinthetjük, hiszen a császár és a szultán karlócai békéje (1699) az ő mediatorságukkal született meg. Ezek a tengeri hatalmak a spanyol örökségért vívott háborúban Franciaország meggyengítésén munkálkodtak, a Habsburgok hátában kibontakozó, a franciákat erősítő magyar diverzió leszerelésében érdekeltek. Karlócára hivatkozva, már 1704-től felajánlották közvetítő szolgálataikat I. Lipótnak, II. Rákóczi Ferencnek. A király és a „királya ellen lázadó” Rákóczi küldöttei 1704 márciusában Gyöngyösön találkoztak, Rákóczi 25 pontos követeléséről elkezdődtek a tárgyalások. (1704 márciusában Rákóczi még államtitulus nélküli „lázadó” főúr, csupán „Munkács, Makovica hercege”, erdélyi fejedelemmé – távollétében – 1704. július 8-án választották meg Gyulafehérvárott.)

A gyöngyösi „tárgyalgatások” sikerében eleve nem bízott Rákóczi, a külkapcsolatok tényleges aktivizálását – az Európához intézett kiáltványon kívül – Svédország segítségével próbálta elérni. Bizalmi embereit, Ráday Pált és Okolicsányi Mihályt az északi háborúban győzelmet győzelemre halmozó XII. Károlyhoz küldte 1704 tavaszán. A warmiai püspök rezidenciáján, Heilsbergben (ma: Lidzbark, Észak-Lengyelország) tartózkodó XII. Károly hivatalosan nem fogadta a követeket,² csak magánkihallgatáson ismerkedett meg Rákóczi terveivel, javaslataival. Furcsa érzése lehetett a „viking királynak” akkor, amikor az európai politikából egyelőre kizárt, de oda igyekvő „Habsburg alattvaló” Európa

¹ Ráday Pál iratai, 1703–1706. I. (Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László) Budapest, 1955. (Ráday iratai I.) A magyar és a latin nyelvű szöveg átvéve és publikálva „A’ Keresztény Világ minden fejedelmeinek és reszublikáinak, ...” címmel – In: Rákóczi kiáltványa a keresztény világhoz a szabadságharc okairól és céljáról. Budapest, 1976.

² Ráday iratai I. 141.

jövőjével kapcsolatos gondolatait hallgatta. Akár Franciaország (Gallia), akár Ausztria (Austria) győz a jelenlegi háborúban, Európa erőegyensúlya felbomlik – tolmácsolta Rákóczi szavait Ráday. A kisállamok erő kiegyenlítési funkciójától eltekinteni nem lehet, s ezt Poroszország vagy „Belgium” (Belgicae) korábbi esete is példázza. (Utalás az 1648-as vesztfáliai békére, illetve Poroszország Brandenburghoz való kerülésére a II. svéd–lengyel háború idején, 1657-ben.) Magyarországnak (szó szerint: „a szabadságában helyreállított Magyaráságnak” = in libertate constituta gente Hungara) ugyanilyen egyensúlyozó szerepe lehetne az örök ellenségek, az Ottomán Porta és az Ausztriai Ház vonatkozásában. Ehhez természetesen szükség lenne Svédország támogatására, egy olyan szövetség megkötésére, amely 1643-ban dédapja, I. Rákóczi György és Leonard Torstenson generális (Krisztina királynő nevében) aláírásaival már megszületett. Egy ilyen szövetség még hatékonyabb lesz – bővítette a koalíciós lehetőségeket Ráday –, ha a Svédország tekintélyétől erősített Lengyelországgal (a lengyel királlyal és a lengyel res publica-val) is hasonló liga létesül.³ Rákóczi a 60 évvel ezelőtti együttműködés felújításán túl azt kérte még XII. Károlytól, hogy a svéd uralkodó álljon ki nyíltan a magyarországi „szabad királyválasztás” ügye mellett. Ennek a felvetésnek, illetve a svéd–lengyel–”magyar” ligakötésnek a kivitelezéséhez nyerve meg Anglia és a Holland Köztársaság támogatását.⁴

Rákóczi előterjesztéséből egyfajta illúzió sugárzik. Miért gondolta egy európai léptékkal mérő Rákóczi azt, hogy a jogaiban csorbult magyar nemzet miatt Svédország kockára teszi a vesztfáliai békerendszert? A svéd külstratégia homlokterében éppen hogy az 1648-as békéktől nem érintett országok (Lengyelország, Litvánia, Poroszország, Oroszország) álltak. Rákóczi-ügyének felvállalása teljesen idegen volt 1704-ben a svéd külpolitikai irányvonaltól. XII. Károly aktuális feladata a svéd nagyhatalmi érdekeket keresztező lengyel (II. Erős Ágost király) – orosz (I. Nagy Péter cár) szövetség szétzúzása volt.

A „nagy északi háborút” előkészületlenül kirobbantó II. Ágost lengyel király 1700–1704 között – az orosz katonai támogatás ellenére is – sorozatos vereségeket könyvelhetett el. A lengyel fővárosok egymás után kapituláltak a svédek előtt: Varsóba 1702. május 24-én, Krakkóba, az ősi, lengyel koronázó városba pedig augusztus 10-én vonult be ünnepélyesen XII. Károly svéd király.⁵ A Rzeczpospolita (Lengyel – Litván Nemesi Köztársaság) külpolitikai sikerekre orientált egysége megbomlott. Már ekkor, 1702-ben két, egymással viaskodó táborra (békepártra, illetve háborús pártra) szakadt az ország. Végleges, konföderációkba való szerveződésük 1704-re fejeződött be. A nagy-lengyelországi

³ Ráday iratai I. 137–139., R. Várkonyi Ágnes: Lengyelország és az „európai hatalmi egyensúly” II. Rákóczi Ferenc politikájában In: Válogatott a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. (Szerkesztette: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs) Budapesti Történeti Múzeum, [2004.] 330–332.

⁴ Ráday iratai I. 140.

⁵ Gierowski, Józef Andrzej: Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648–1763). In: Wielka Historia Polski. Tom 3. Kraków, 2003. 252–256.

(varsói) – és a kis-lengyelországi (sandomierzi) konföderáció a „háború és béke” problémáját homlokegyenest másképpen akarta megoldani. Amíg az előbbi a békekötés útjában álló II. Erős Ágost király hatalomból való eltávolítását szorgalmazta, a király trónfosztása és az új királyválasztás programjával toborozta híveit, addig az utóbbi „*cum Deo pro Patria et Rege*” (Istennel a Hazáért és a Királyért) jelszavával mozgósította a protestáns svédek ellen harcolni kész erőket. Egy olyan országban, ahol a *lex regnat, non rex* (ahol a törvény és nem a király uralkodik), a békéért még a királyt is fel szabad áldozni – hangoztatták a varsói konföderáltak. II. Ágost valójában alkotmányértést követett el, mert a Rzeczpospolita (az ország) tudta és beleegyezése nélkül indította meg a háborút, következésképpen, a királynak viselnie kell a felelősséget mind a csúfos katonai vereségekért, mind a lengyel – litván nemzetet ért erkölcsi megaláztatásokért.

Ebbe a szituációba, a varsói és a sandomierzi konföderációk⁶ ellentétébe kapcsolkodott bele XII. Károly és csak a Svédország számára előnyös, varsói válságmegoldó javaslatot tartotta elfogadhatónak. A svéd haderő lengyelországi jelenléte biztosította a „jogi” feltételeket az egész akcióhoz: a varsóiak detronizálták királyukat, II. Ágostot (1704. február 24.) – kihírdették az interregnumot (április 16.) – királyukká választották Stanisław (Szaniszló) Leszczyński poznańi vajdát (július 12.)⁷

A lengyelországi belpolitika svéd elképzelés szerinti átalakítása nyilvánvalóan prioritást élvezett a Rákóczi kezdeményesekkel szemben, s egyáltalán nem a véletlen műve, hogy a Ráday, Okolicsányi-követség üres kézzel tért haza megbízójához.

Rákóczi egy év múlva újra jelentkezett elképzeléseivel XII. Károlynál. Követte ezúttal is Ráday Pál volt. A svéd fegyverek győzelmei, a Rzeczpospolita-ban végbement változások arra inspirálták Rákóczi „választott erdélyi fejedelmet”, hogy „államfőként” (kvázi uralkodóként)⁸ bizonyos kiegészítésekkel bővített, nagyszabású terveit megismételje a legyőzhetetlenség nimbusza felé haladó király előtt. Rákóczi úgy vélte, hogy Svédországnak is, de az „újonnan választott királynak” (neo electo rege), Szaniszlónak is kifejezetten előnyös lenne, ha a Magyar Királyság elszakadna az „Ausztiai Háztól” (a Domo Austriaca avulsio). A „szabadságában helyreállított Magyarország” (redacta in libertatem Hungaria)

⁶ A konföderációk megalakulásáról, azok politikai küzdelméről lásd: Gebei Sándor: Az 1704. évi lengyel konföderációk és a szécsényi konföderáció. In: Rákóczi állama Európában. (Konferencia a szécsényi országgyűlés 300. évfordulója emlékére) (Szerk.: Bagyinszki Istvánné, Balogh Zoltán) Salgótarján, 2006. 54–60.

A lengyel nemesség politikai elképzeléseit összefoglalja Poraziński, Jarosław: Epiphania Poloniae. Orientacje i postawy polityczne szlachty polskiej w dobie wielkiej wojny północnej (1702–1710) Toruń, 1999. c. monográfiájában. A témánkhoz illeszkedően különösen a „Dwukrólewie” (=Kettős királyság) c. fejezet hasznosítható – 88–127.

⁷ Szaniszló koronázása csak egy évvel később, 1705. október 4-én zajlott s nem Krakkóban, hanem Varsóban. XII. Károly parancsára, XII. Károly által csináltatott koronával!

⁸ Ráday iratai I. 256. – „In cujus facilitationem declarabit aquisivisse nos per liberam statuum electionem principatum Transylvaniae ...”

uniót kötve a svéd király öfelségével és „Lengyelország új királyával” rábírhhatja I. Lipót császárt arra, hogy Magyarországról lemondjon (*imperatorem ad cedendam Hungariam adigant*), kikényszerítheti nála, hogy Magyarország – a szabad királyválasztás jogát visszaszerezve – új királyt válasszon magának.⁹ Ennek a tervzetnek további előnye még az lenne – állította Rákóczi –, hogy „az említett három királyság uniója sokkal erősebb, mint az Ausztriai Ház ereje” (*Tali dictorum trium regum introducta unione, quae fortiori, quam Domus Austriaca vi*), s így képes lesz Európa erőegyensúlyát fenntartani (*aequilibrium Europae moderari valeat*).¹⁰

1704-hez képest Rákóczi politikai kombinációjában vadonatúj elemként bukant fel Szilézia jövőjével kapcsolatos gondolata. Mivel a Habsburgoknak semmilyen jogcímük sincs ahhoz, hogy Sziléziát a kezükben tartsák, az mindig a „Lengyel köztársaságot” (*minus de jure ast (= at) solo facto Domui Austriacae approprietatae*) illetve, meg kell szüntetni a jogtalanságot – indítványozta Rákóczi XII. Károlynak. A svéd király által pártfogolt „lengyel–magyar konföderáció” egyesített ereje (Szaniszló király svéd csapatokkal megerősített hada a könnyűfegyverzetű magyarokkal kiegészülve) sikerre vinné a hadi vállalkozást, visszakérülne Szilézia a jogos tulajdonosához.¹¹ A Szilézia sorsával foglalkozó ötletet Szaniszló királynál is előterjesztette Ráday Pál,¹² Rákóczi merész fantáziájáról árulkodó kiegészítésekkel. A „választott erdélyi fejedelem” azt sugallta, hogy Szilézia után XII. Károly könnyen elfoglalhatja II. Erős Ágost igazi (másik) országát, Szászországot is. Miután Szilézia és Szászország gazdag jövedelmeivel korlátlanul rendelkezik majd a svéd király, a „lengyel és a magyar koronának” feltétel nélküli támogatására alapozva, szerencsésen hadakozhatna „a Moszkvai háborúban”, annak „zsarnok uralkodóját” legyőzhetné, a cárok által elszakított tartományok újra Lengyelországhé lehetnének, a kozákság újra erőre kaphatna.¹³

A fenti Rákóczi-koncepción semmit sem változtatott I. Lipót 1705. május 5-i halála, illetve fiának, I. Józsefnek – Rákócziék felfogásában – illegitim trónra lépése. A Rádaynak átadott kiegészítő követi instrukció még egyszer nyomatékosította a magyar nemzetet ért jogtalanságokat, a háború okainak további fennmaradását. A svéd–lengyel–magyar koronák szövetkezésére égető szükség van nemcsak a rész-, hanem Európa (az egész) érdeke szempontjából is.¹⁴

Rákóczi kezdeményezéseit, a teljes Európát átfogó, nagyívű koncepcióját XII. Károly – szépités nélkül fogalmazva – figyelemre se méltatta, 1704-ben sem, 1705-ben sem! S itt nemcsak arról van szó, hogy „alig van rá példa, vagy a

⁹ Ráday iratai I. 254–255.

¹⁰ Ráday iratai I. 255.

¹¹ Ráday iratai I. 257., Köpeczi Béla: II. Rákóczi Ferenc külpolitikája. Budapest, 2002. 64.

¹² Ráday iratai I. 261.

¹³ Ráday iratai I. 261.

¹⁴ Ráday iratai I. 266.

történelemben talán nincs is, hogy egy uralkodó szövetséget kössön egy másik uralkodó alattvalóival;¹⁵ hanem Rákóczi barátságánál, szövetségesnek való ajánlkozásánál sokkal fontosabb kérdés volt a Rzeczpospolita pacifikálása. Szaniszló királlyá választásával és 1705-ös koronáztatásával XII. Károly csupán azt érte el, hogy a Rzeczpospolita a kettős királyság (*dwukrólewie*) időszakát élte. Pontosabban: a lengyel–litván állam a megkettőzött királyság állapotába jutott. II. Ágost (detronizált) király és Szaniszló ellenkirály, orosz illetve svéd támogatással osztoztak a hatalmon, az országon. Ebből a fele-fele királyságból a kivezető utat 1706-ban XII. Károly (ekkor még úgy tűnt) megtalálta. Azt nem tudjuk, hogy XII. Károly Rákóczi ötletét hasznosította 1706-ban vagy sem, de a vas- és acélbirodalom királya II. Ágost lengyel király, szász választófejedelem legérzékenyebb pontjára tapintott. Több mint 20 ezres hadát Szászországba, II. Ágost háterszágába, a gazdasági bázis országba vonultatta. Szilézián, vagyis a Német–római Császárság területén átvonulva, anélkül, hogy a császárság területén bármiféle károkozás történt volna, ellenállás nélkül birtokba vette a legjelentősebb szászországi városokat (Drezdát, Lipcsét, Wittenberget, Königssteinet stb.). XII. Károly Európa valamennyi érdekelt országfőjét idejekorán tájékoztatta arról, ez a katonai akció az általános békét nem veszélyezteti, mert a manőver célja mindössze az volt, hogy a háborút kiobbantó II. Ágost lengyel királyt a vérontás befejezésére kényszerítse.¹⁶ A svédek totális győzelme ezúttal nem a csatamezőn, hanem a tárgyalóasztalnál született meg. II. Ágost képviselői – az orosz szövetségesek tudta nélkül – 1706. szeptember 24-én minden különösebb vita nélkül elfogadták a svéd király békediktátumait a Lipcse melletti Alt-Ranstädtban.

A XXII articulusos „béke és barátsági szerződés”¹⁷ III. cikkelye értelmében II. Ágost király „Lengyelországhoz–Litvániához kapcsolódó valamennyi jogáról és igényéről” egyszer s mindenkorra lemondott, I. Szaniszlót „törvényesen választott, törvényesen megkoronázott lengyel királynak és litván nagyfejedelemnek” ismerte el. Visszavonhatatlanul megígérte, hogy sem Szaniszló életében,

¹⁵ Lemaire, Louis: Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig. In: Rákóczi tükrök 2. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról (A kötet anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót és a naplórészleteket bevezető kistanulmányokat írta Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes) Budapest, 1973. 257.

¹⁶ Összesen 22 300 főt (7300 lovas, 5000 dragonyos, 7000 gyalogos és egyéb) számlált a Szászországba bevonultatott svéd haderő. – *Theatrum Europaeum* Theil XVII. (vom 1704ten Jahr bis Ausgangs 1706ten Jahr vorgegangen) Jahr 1706. Frankfurt am Mayn, 1718. 130–131.

¹⁷ A békeszerződés szövege megtalálható az OSZK Kézirattárában. Fol. Lat. 1174. – *Friderici Augusti regis Poloniae et ducis Saxoniae instrumentum pacis cum Carolo XII. rege Sveciae et Stanislao I. rege Poloniae* (1706.); Publikálva: *Friedens-Tractat, so zwischen dem König von Schweden und dem König von Pohlen und Churfürsten von Sachsen den 14/24. September 1706 geschlossen worden*. In: *Um die polnische Krone. Sachsen und Polen während des Nordischen Krieges 1700–1721*. (Bearbeitet von J. Kalisch, J. Gierowski) Berlin, 1962, 175–183.; *Theatrum Europaeum*. Theil XVII. 140–143.

sem annak halála után, uralkodói igényekkel a Rzeczpospolita egyetlen országában, tartományában sem lép fel.¹⁸

I. József császár, hogy elkerülje a spanyol, a francia, az észak-itáliai frontok mellett az újabb front megnyitását, sietett elismerni az alt-ranstädti békét. Elsőként legitímálta Európában az uralkodóváltást a Rzeczpospolita élén. A császárral szolidáris Anglia és Hollandia ugyancsak befogadta az európai királyok családjába I. Szaniszlót, a császár nyomán Brandenburg–Poroszország is csatlakozott az új királyt elismerők táborába. Más-más megfontolásból, Franciaország és az Oszmán Birodalom szintén hitelesítette az egykori poseni (poznańi) vajda trónra kerülését.

Miközben a svéd–lengyel „béke” és annak nemzetközi fogadtatása felért egy arculesapással Oroszország számára, a I. Péter cár azonnal nekilátott a válaszlépés előkészítéséhez. Taktikáját arra építette, hogy noha II. Ágost király (kényszer vagy nem kényszer hatása alatt) lemondott uralmáról, a varsói („békepárt”) és a sandomierzi („honvédő”) konföderációk tovább éltek és működtek. Az orosz támogatottságú sandomierzi konföderáció lételeme (a svédek elleni háború folytatása) egyáltalán nem szűnt meg, a konföderációból távozó II. Ágost helyébe új királyjelöltet kellett találni! Oroszország 1706 ősztől fogva minden eszközt bevetett Lengyelországban–Litvániában azért, hogy a sandomierziek megőrizzék eredeti célkitűzéseiket, képesek legyenek a harc folytatására XII. Károly és I. Szaniszló ellen. Ez a Rzeczpospolita területén dúló külső- és belső háború (testvérháború) de facto garantálta az orosz hadak lengyelországi, litvániai jelenlétét, de a II. Ágostot pótoló királyválasztás lehetőségét is. Mind Oroszország, mind a sandomierzi konföderáció számára a kiutat egy új királyválasztás jelentette!

Mivel a sandomierziek szemében a „svéd bábu”, Szaniszló, az országnak soha nem volt királya, az alt-ranstädti iromány következtében sem gyakorolhatja a hatalmat. II. Ágost Szászországba távozása óta, 1706 ősze óta, üres a lengyel trón. Márpedig a királynéültség idején az alkotmányosságot a mindenkori gnieznoi primásérsek képviseli, jelenleg Stanisław Szembek primásérsek. Feladata az volt, hogy minél rövidebb idő alatt megszüntesse az interregnumot és minél hamarább lebonyolítsa a „királyjelölés – királyválasztás – királykoronázás” országgyűlési (szejmi) folyamatát.

De „ki legyen a király?” Az alkotmány szerint az első fázisban jelölteket kellett állítani, a második fázisban a jelöltek versengése alapján a szejm királlyá választja a legmegfelelőbb jelöltet, a harmadik fázisban sort kerítenek a rex electus, non coronatus és az egyházi meg a világi rendek tárgyalásain véglegesített pacta conventa megszövegezésére, majd ennek elkészülte után bonyolították le a koronázási ceremóniát, fogadta a szejm az új király nyilvános eskütételét. A lengyel királlyá válás szakaszainak pontos ismeretére azért van szükségünk, mert II. Rákóczi Ferenc lengyel királyságával kapcsolatos tényeket csak akkor

¹⁸ Friedens–Tractat, 177., Theatrum Europaeum. Theil XVII. Jahr 1706. 140.

értelmezhetjük helyesen, ha a folyamat egészének a működési mechanizmusával tisztában vagyunk.

I. Péter cár és a konföderáció képviselői hol külön-külön, hol közös akaratból keresték meg a potenciális királyjelölteket. A jelöltség elfogadására kérték fel a lengyelek körében népszerű Sobieski-fiúkat (Jakub, Konstanty, Aleksander),¹⁹ ám érdemi tárgyalásokat csak Jakub Sobieskivel folytattak. A sandomierzi konföderáció erős emberei közül, Adam Sieniawski főhetman, Jan Szembek lengyel alkancellár (a primásérsek testvére)²⁰ nevét emlegették, mint potenciális jelölteket. I. Péter cár merészen Savoyai Jenő hercegnél is jelentkezett a maga és a lengyelek nevében a korona ajánlatával 1707 március végén.²¹ Ugyanilyen céllal kereste fel II. Rákóczi Ferencet a cár külön megbízottja Szerencsen 1707 májusában.²²

David Corbea cári „aulicus consiliarius” bizalmasan arról informálta Rákóczit, hogy a cár a sandomierzi konföderáció vezetőivel egyetértésben kijelentik, hogy a svéd király „fegyvereinek az árnyékában” (sub armis) megválasztott (1704) és megkoronázott (1705) I. Szaniszló a Rzeczpospolitának eddig sem volt, ezután sem lesz legitim uralkodója. A lengyel, litván nemesség alapvető szabadságjogával élve, szabad királyválasztásról döntött. Rákóczi fejedelem királyjelöltsége (kandydat) mind a Rzeczpospolitának, mind „cár öfelségének” megtiszteltetés lenne. „...*hajlandó-e ezt a váratlanul adódó szerencsét megragadni (=elfogadni)?*”²³

A „váratlanul adódó szerencsét” Rákóczi ekkor még nem ragadta meg, sőt, az oroszok diplomáciai kezdeményezését rögvest „beárulta” XII. Károlynál is, I. Szaniszlónál is. Rákóczi Emlékiratait idézzük: „Igazán elmondhatom, hogy egyáltalában nem vágyakoztam a lengyel koronára, sőt, távol ettől, minden célom az volt, hogy elkerüljem ezt a választást. Így hát elküldtem Rádayt, erdélyi kancelláriám igazgatóját Szászországba, hogy őszintén jelentse a svéd királynak a cár ajánlatát és az én feleletemet. ... Azonkívül tudattam Szaniszló királlyal, hogy a lengyel főttábornok (Sieniawski – G. S.), aki bizalmas barátom, a nagytanácsot képező valamennyi szenátorral együtt hajlandó őt elismerni, és ezzel megerősíteni választását, ha testületileg fogadja őket. A svéd király Rádaynak igen határozott választ adott, tudniillik azt, hogy csak tartsam magamat erősen a cár ellen, mert ő, a svéd király, nemsokára Lengyelországba indul és megveri a cárt. Szaniszló király viszont tudatta velem, hogy ő Isten kegyelméből Lengyelország királya, s így nincs szüksége a nagytanács kegyelmére. ... Ez a két válasz

¹⁹ Gierowski, Józef Andrzej: Kandydatura Sobieskich do tronu polskiego w czasie wielkiej wojny północnej. In: Sobótka, Śląski Kwartalnik Historyczny. 1980. 373–374., Staszewski, Jacek: Konstanty Sobieski królewicz polski. In: Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia XLVII. Wrocław, 1984. 142–143.

²⁰ Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, 2007. 282.

²¹ Piszma i bumagi imperatora Petra Velikovo. t. V. Szankt–Petyerburg, 1900– 129., 135.

²² Piszma i bumagi, t. V. 448.

²³ Piszma i bumagi, t. V. 591–592.

határozottan arra indított, hogy kíméletesen bánjak a cárral, igyekezzem elkerülni lengyel királlyá választásomat, ugyanakkor békét közvetíthessek a cár és a svéd király között, a francia király és a bajor választófejedelem közbejöttével, azzal a feltétellel, hogy a választófejedelmet Magyarország trónjára emelik és segítik ott megmaradni, én megtartom Erdélyt és Szaniszló király Lengyelországot. Íme, minden lépésemnek és a cárral kötött szerződésnek titkos kulcsa, melyről senki nem tudott, csak Bercsényi gróf.”²⁴

Az Emlékiratokból kiemelt idézet egyértelműen rávilágít arra, hogy Rákóczi inkább hajlott a svéd királyhoz, mint az orosz cárhoz. XII. Károlytól remélte a segítséget, tőle várta a Magyar Királyság belső ügyeinek a rendezését, az ő nemzetközi presztízse révén szerette volna legitimáltatni erdélyi fejedelemségét. Őszintesége viszonzást ezúttal sem talált, az együttműködésre tett harmadik próbálkozása ezúttal sem ért célba. Magyarországi és erdélyi „háborújának” a folytatásához Svédország anyagi és katonai segítségéről végérvényesen le kellett mondania. Segítséget szerezni csak I. József császár, magyar király ellenségeitől lehetett, ilyenek Európában csak Franciaország, Oroszország, Oszmán Birodalom voltak. 1707-re bebizonyosodott, hogy Franciaország lagymatag és bizonytalan támogatása nem elegendő az átütő sikerhez, az oszmánok mozgósításától pedig Rákóczi óvakodott. Ugyanakkor az alt-ranstädti békeszerződés miatt megromlott császár – cár viszony Rákóczi kezére játszhatott. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a Magyarországon dux, Erdélyben princeps Rákóczi harmadik, svéd visszautasítása következtében felülvizsgálta májusi álláspontját és 1707 júliusában, a cár és a lengyel konföderáltak megismételt ajánlatára igent mondott.

Az 1707. július 11. óta hivatalosan is az interregnum állapotát élő Rzeczpospolitába, a koronás főtől szabad országba a májusban már Rákóczinál járt Corbea és a sandomierzi konföderáltak képviselői, „Volnizski Mihál névű Lengyelországi Respublica emberivel” II. Rákóczi Ferencet a királyságba invitálták.²⁵ Az érdemi tárgyalásokat július 24-én Bercsényi Miklós házigazdánál, Ungvárott folytatták le. Másnap este 11 órakor fejeződött be az a szűk körű, bizalmas tanácskozás, amely alaposan meghányta-vetette a cári és a lengyel ajánlatot²⁶ és Rákóczit idézve: „elhatároztuk tehát magunkat, hogy *bizonyos szövetségben kikötött pontok és alább kijelölendő feltételek alatt a mindenható*

²⁴ II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. (Fordította Vas István, a tanulmányt és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla, a szöveget gondozta Kovács Ilona) Budapest, 1978. 397–398. (Rákóczi Emlékiratai)

²⁵ Rákóczi Tár I. k. (Szerk.: Thaly Kálmán) Pest, 1866. 28.

²⁶ Ua. 30. – II. Rákóczi Ferenc Bercsényi Miklóssal, Barkóczy Ferencsel, Sennyey Istvánnal és Kajali Pállal vitatta meg a hallatlan bonyolult kérdést.

*Isten véghetetlen Gondviselése szerint nekünk felajánlott Lengyelország koronáját elfogadjuk.*²⁷ (kiemelés tőlünk – G. S.)

Melyek voltak a „kikötött pontok” közül a legfontosabbak? Rákóczi, mint lengyel király számíthatott a svédek elleni háborúban és trónjának megőrzésében Oroszország teljes haderejére, pénzügyi segélyére (totis suis exercitibus et pecunia assistere ex omni possibilitate), kalkulálhatott Oroszország közvetítő szerepével a császár és Magyarország, Erdély konfliktusában (mediatione sua penes aulam caesaream curabit, ut Transylvaniae et Ungariae pacem efficiat). Amennyiben a mediatorság kudarcot szenved, úgy a svéd háború szerencsés befejezése után a cár saját hadaival kényszeríti a császárt Magyarországon a békére. Ha pedig az általános béke feltételei tárgyalásra kerülnek – a császár a francia királlyal, a cár a svéd királlyal kiegyezne –, úgy a fejedelem érdekeiről nem feledkezik meg a cár, azok érvényesítésénél számíthat a cár közreműködésére (ad universalem pacem perventum foret, qualem tum temporis assistentiam principi a czarea maiestate expectandum est).²⁸ Megállapodás született arról is, hogy a királyválasztást 3–4 hónapon belül bonyolítják le A szerződés aláírására, megpecsételésére Bercsényi Miklós vezetésével küldöttség utazott Varsóba, ahol 1707. szeptember 15-én (a julián naptár szerint szeptember 4-én) hivatalosan is megkötötték II. Rákóczi Ferenc dux, princeps és I. Péter cár megállapodása.²⁹

Rákóczi meggyőződéssel hitt a varsói egyezmény sikerében, de nem a királyválasztása, hanem – paradox módon – a királyválasztás három–négy hónapos csúszása (= elmaradása) miatt. Ennyi idő elég lesz ahhoz – okoskodott Rákóczi –, hogy a francia király (XIV. Lajos) és a „bavarus” (Miksa Emánuel elector) a varsói szövetségekötés hatására felülvizsgálja az orosz–svéd háborúról vallott korábbi álláspontját és a háborúzó felek lecsendesítését szorgalmazza. Márpedig, ha XII. Károly megszakítja háborúskodását I. Péterrel szemben, az mindkét, interregnumban lévő ország, Lengyelország és Magyarország jövőjére pozitív hatással lesz – feltételezte Rákóczi. Szaniszlóé maradhatna Lengyelország, övé lenne Erdélyország, Miksa Emánuel pedig Magyarország trónjára pályázhatna sikerrel. Rákóczi optimizmusát Bercsényi lengyelországi jelentései is táplálták. Teljhatalmú megbízottja a svédek lengyelországi hadjáratát eleve kizártnak tartotta. „Én nem is tudom, mit akarna itten? – teszi fel a kérdést Bercsényi – mert el nem él itten, nemhogy contributióval gazdagodhatnék, s nem is hiszem, ap-

²⁷ Mol G. 15. Caps. F. Fasc. 149. f. 2–3. – Conditiones Secretae (...in alio Tractatu expressam acceptat oblatam sibi Regni Poloniae Coronam...), Nedeczky Gáspár: A Nedeczky család. Budapest, 1891. 261.

²⁸ MOL G. 15. Caps. F. Fasc. 149. f. 7–9., Corbea Lublinban kiállított 1707. július 1/11-i instrukciója – Pisma i bumagi, t. VI. SPb., 1912. 217–219., Nedeczky: A Nedeczky család, 261–262.

²⁹ MOL G. 15. Caps. F. Fasc. 149. f. 174–177. (a varsói szerződés orosz részről ratifikált változata); az egyezmény szövege publikálva: Pisma i bumagi t. VI. 74–78., majd bekerült Oroszország „Corpus Juris-ába”. Polnoje szobranije zakonov. T. IV. SPb., 1830. 385–387.; Publikálva még Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczy’s und seiner Verbindungen mit dem Auslande. Hrsg. Joseph Fiedler In: Fontes rerum Austriacarum, Zweite Abtheilung. Diplomataria et acta. IX. Band. Wien, 1855. 308–312.,

róbb darabollyással (hadseregének kisebb egységekre való bontásával, feldarabolásával – G. S.) használna magának.”³⁰

XII. Károly minden józan logika ellenére katonáit Lengyelországba vezette, 1707. október közepén már a Visztulánál táboroztak a Szászországban pihentett, jól felfegyverzett csapatai. Rákóczi tervezgetése egycsapásra köddé vált, I. Péter cár a megváltozott körülményekhez alkalmazkodva azonnal fordított eddigi politikája menetén. 1707/1708 telén bécsi követén keresztül – a Rákóczival kötött varsói egyezmény 3–4 hónapos moratóriumának lefutása után – azt javasolta I. József császárnak, hogy Svédország ellen hívják életre a császár, a cár és a lengyel király (= a visszatérő II. Ágost) hármasságát. A szerződő felek vállalják, hogy hadi erejüket egyesítik, mindennemű támogatást megadnak egymásnak. Császár öfelsége mindent elkövet annak érdekében, hogy Dániát csatlakoztassa a szövetséghez, s ezért cserébe cár öfelsége a svéd háború befejezése után katonaságát és pénzkölcsöneit ajánlja a császárnak Franciaország elleni háborújához. Ha Svédország a császárt bármely országában megtámadná, úgy a szövetség erejénél fogva, az orosz hadak a császár bármely országába is követnék az ellenséget. Abban az esetben, ha császár öfelsége a „Francia Királysággal” megbékélne, úgy köteles lenne a svédek megtámadni, függetlenül attól, hogy a svéd hadak hol, kinek az országában találhatók. A tervezet 3. pontja Magyarországra vonatkozik: ha létrejön ez a szövetség, akkor a lengyel király (II. Ágost) hadait vonultassa be Magyarországra, császár öfelsége pedig Magyarországról átvezényelt segélyhadakkal támadja hátba a svédek, amelynek kompenzációja az lesz, hogy cár öfelsége *„kétszer annyi irreguláris, kozák, tatár és kalmük csapatokat ad a magyarok elleni védekezéshez”*³¹ (kiemelés tőlünk – G. S.)

Rákóczi szemszögéből vizsgálva az európai eseményeket, kijelenthető, hogy XII. Károly támadásával a szabadságharc külső feltételei látványosan romlottak, holott az ónodi országos gyűlésen elfogadott detronizáció és a varsói egyezmény a külpolitikai izoláltságból való kitorést célozták meg. XII. Károly 1708–1709-es keleti hadjárata a Rákóczi-szabadságharc teljes elszigetelődését eredményezte, hiszen a vereséget nem ismerő „északi nagy Sándornak” nem kellett Rákóczi szolgálata, I. Péter cár pedig nem tudta hasznosítani a papíron szövetséges Rákóczi – a Rzeczpospolita támogatása nélkül – szolgálatait.

XII. Károlyt iszonyú, katasztrofális katonai vereség érte a keleti hadjáratban. Az 1708 nyarán még 49 500 fős hadseregéből egy év leforgása alatt mindössze 1300 svéd katona maradt mellette, akik török földre menekítették sebesült királyukat az orosz üldözők elől.³² A svéd hadsereg Oroszországban egyszer s min-

³⁰ Archivum Rákóczianum t. V/2. (Székesi gróf Bercsényi Miklós levelei Rákóczi fejedelemhez, 1704–1712. Második kötet 1706–1708. Közli Thaly Kálmán) Bp., 1877. 446.

³¹ Piszma i bumagi, VII/1. SPb., 1918. 14–19., 19–21., 21–22.

³² Piszma i bumagi, IX/2. (Primecsanyija) Moszkva, 1952. 1014., 1085–1086., Szolovjov Sz. M.: Isztorija Rossziji sz drevnyejsih vremjon. 1703 – nacsalo 20-uh godov XVIII veka. Knyiga VIII. Tom 15. (VIII/15.) Moszkva, 2001. (az 1993. évi kiadás alapján). 362., Pavlenko Ny. I.:

denkorra elsüllyedt, mint az ólom a vízben³³ – jegyezte meg találóan egy kortárs – a poltavai csata, illetve a svédek perevolocsnai kapitulációja után.³⁴

I. Péter cár már a győzelem másnapján gondoskodott arról, hogy Európa az orosz hadisikerekről beszéljen. Gyorsfutárok kézbesítették az örömhírt pl. Bécsbe I. József császárnak, Drezdába II. Ágost volt lengyel királynak, Königsbergbe I. Frigyes poroszországi királynak, Koppenhágába IV. Frederik dán királynak, Lengyelországba a sandomierzi konföderáció vezetőinek.³⁵ A török szultán, a velencei dózse, a „holland államok” sem maradtak ki a címzettek közül.³⁶ Moszkvában egyik fogadás a másikat érte, ahol az Oroszországba akkreditált követek és diplomaták értesülhettek az orosz fegyverek dicsőségéről.³⁷ Rákóczi orosz rezidense, Thalaba Máté is beszámolt a moszkvai örömnnepről. 1709. július 10-i levelében ezeket a sorokat olvashatjuk: „győzedelmes victoriát reportált [Poltavánál] a Felséges Czár die 27 praesenti Mensis Junii”. 1800 ágyú „háromszori salve adással”, „három egész nap Te Deumot celebrálván”, „nyolcz naptul fogvást egész Moscovia olly vigasságban vagyon, hogy csak az midőn az Felséges Cron Princznél tartottuk az sollenitást, csak akkoron tizenhárom ember holt meg örömben az uttzakra ki adatott rendkívül való italoknak miatta.”³⁸

A Baltikumban érdekelt svédellenes erők azonnal kihasználták a kedvező alkalmat. Dánia, Brandenburg–Poroszország Poltava után egy héttel (!), már július 15-én „Kölln am Spree”-ben³⁹ (= Berlinben) megalakították a Svédország-ellenes északi ligát, bekalkulálva azt is, hogy a kezdeményezés Oroszország tetszését is elnyeri. Az északi liga hatékonyságát természetesen Oroszország biztosította, de a megoldatlan lengyel probléma, a királyválasztás ügye I. Péter cárt is nyugtalanította. A cár dilemmája, új király (II. Rákóczi Ferenc) vagy a régi király (II. Ágost) kerüljön a Rzeczpospolita élére, egy hónapon belül eloszlott. I. Péter cár II. Ágost „hazatérése” mellett voksolt, de nem azért, mert II. Ágost levéláradatának nem tudott ellenállni,⁴⁰ hanem azért, mert a sandomierzi konföderáció a régi királyuknak megbocsátott, visszafogadását óhajtotta Rákó-

Pjotr Velikij. Moszkva, 1994. 321–322., Serczyk, Władysław: Poltawa 1709. Warszawa, 2004. 136.

³³ Waliszewski, Kazimierz: Peter der Grosse. Zweiter Band. Berlin, 1899. 41.

³⁴ A poltavai csata és a perevolocsnai kapituláció részletei Gebei Sándor: 1709. június 27 – Poltava c. tanulmányában. In: Hadtörténelmi Közlemények 2009/4.

³⁵ Pisma i bumagi, IX/1. Moszkva, 1950. 227–228., 232., 239., 240., 241., Pisma i bumagi, IX/2. 995.

³⁶ Pisma i bumagi, IX/1. 247., 248., 249., 250–251., 280–282., 291–292.

³⁷ Pisma i bumagi, IX/2. 1002–1003., 1020.

³⁸ MTA Kézirattára. Ms 4958/2/III. – Thalaba Máté jelentései II. Rákóczi Ferencnek (számozatlan levelek)

³⁹ Pisma i bumagi, IX/2. 1025–1026.

⁴⁰ MTA Kézirattára. Ms. 4958/2/III. Literae Nedeczianae – Diarium Privatum (Lublin, 1709. szeptember 16.) – „óránként gyűvő menő curirok által az Augustus király sürgeti Felséges Czár hadával való conjunctióját, meg is indultak Viszla felé Szendomiriae 12-a praesentis Moskwa és Lengyel hadak...” (értsd: a Visztula, Sandomierz felé)

czi, az új király helyett. II. Ágost 1709. augusztus 1-én Drezdából a Rzeczpospolita lakosságához intézett kiáltványában hosszasan bizonygatta ártatlanságát, „a legnagyobb kényszer alatt” cselekedett 1706-ban – állította. De „lelkében és szívében soha nem hagyta el az országot”, a mellette mindvégig kitartó sandomierzi konföderációt, lengyelországi, litvániai uralkodását folytatni kívánja, a pacta conventa revideálásával.⁴¹ Miután a konföderátusok és I. Péter cárról intézték II. Ágost akaratára, keletről és nyugatról (az Oderán átkelt szász hadak) egyidejűleg támadást intéztek a magára maradt I. Szaniszló hada ellen. A hadművelet olyannyira sikeres volt, hogy I. Szaniszló a túlerő elől a pomerániai Stettinbe (=Szczecinbe) húzódott vissza, 1709. október 9-én Thornban (=Toruńban) I. Nagy Péter cár és II. Erős Ágost személyes találkozón tisztázták a korábbi évek „félreértéseit”, borítottak fátylat a múltra.⁴²

Rákóczi lengyel királyjelöltsége tiszavirág életűnek bizonyult, de Erdélyhez, mint önálló ország elismertetésének az illúziójához továbbra is ragaszkodott.⁴³ A fejedelemséghez való jogát nemzetközileg is elismert joggá szeretne volna emelni. Ennek a szándéknak a realizálásában mind a vesztesre (XII. Károllyal), mind a győztesre (I. Péterrel) számított. 1709-ben az Oszmán Birodalomba menekült, Benderben (Moldva) tartózkodó svéd királynál,⁴⁴ 1710-ben és 1711-ben a lengyel fronton utazgató cárnál próbálkozott dédelgetett tervének elfogadtatásával.⁴⁵ A fejedelem próbálkozásai mindkét félnél kudarcot szenvedtek, XII. Károly egy török–oroszlaború kirobbantásán mesterkedett, I. Péter cár pedig az orosz–svéd békekötés utánra, tehát a bizonytalanba tolt ki a magyar kéressel való foglalkozást. Rákóczi többször is szövetségeseinek hitte mind a királyt, mind a cárt, de azt nem látta be, hogy a spanyol örökösödési háború és az északi háború akciórádiuszán kívül maradó magyar szabadságharc a nagyhatalmi politizálás koordináta rendszerébe nem illik bele. A császárellenes Rákóczi-szabadságharc nemzeti és társadalmi problémáinak európai szintérre való kivitele, csak másodlagos, csak járulékos elemként jöhetett szóba. Rákóczi államreformáló, államalkotó gondolatai, tevékenysége tiszteletre méltóak, de a külpolitikai elszigeteltség áttörésére kevésnek bizonyultak.

⁴¹ Theatrum Europaeum. Theil XVIII. (1707–1709) Franckfurt am Mayn, 1720. 313–314.

⁴² Pismo i bumagi, IX/1. 400–407. (Oroszország–Rzeczpospolita toruńi szövetsége), IX/1. 420–425. (négyhatalmi, orosz, dán, lengyel, poroszországi egyezmény), Pismo i bumagi, IX/2. 1050–1052., 1053–1054., Theatrum Europaeum. Theil XVIII. 317., Pavlenko: Pjotr Velikij, 323–325., Gierowski: Rzeczpospolita w dobie złotej wolności, 272–274.

⁴³ Köpeczi Béla: Az Erdélyi Fejedelemség jogainak biztosítása. In: A Rákóczi-szabadságharc és Európa. (Szerkesztette és válogatta: Köpeczi Béla) Budapest, 1970. 371–389.

⁴⁴ Rákóczi Tár I. 404–407., Köpeczi: II. Rákóczi Ferenc külpolitikája, 66.

⁴⁵ Köpeczi: II. Rákóczi Ferenc külpolitikája, 104–105., Hopp Lajos: A Rákóczi-emigráció Lengyelországban. Budapest, 1973. 12–28., R. Várkonyi Ágnes: Magyarország az új kihívások korában (1648–1711). In: R. Várkonyi Ágnes: Századfordulóink. Esszék, tanulmányok. Liget Könyvek, 1999. 241–243.